

ἡ ἀρχαία παρέμενε ἀνοικτή. Ἦτο ἡ ἰδία ἐκείνη ἐφ' ἧς ἐδάδιζεν ἡ φυσική. Καί, ἐπειδὴ ἡ φυσική δὲν συνεκράτει ἐκ τοῦ χρόνου εἰμὴ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐκταθῆ διὰ μιᾶς ἐν τῷ διαστήματι, ἡ μεταφυσική, ἣτις ἠκαλούθει τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν, ὤφειλεν ἐπίσης νὰ προδαίνη, ὡς ἐὰν ὁ χρόνος δὲν ἐδημιούργει καὶ δὲν κατέλυε τίποτε, ὡς ἐὰν ἡ διάρκεια δὲν εἶχε δραστηκότητα. Ὑποβεβλημένη, ὅπως ἡ φυσικὴ τῶν νεωτέρων καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἀρχαίων, εἰς τὴν κινήματογραφικὴν μέθοδον, ἀπέληγεν εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα, ἀπ' ἀρχῆς ἐξυπονοουμένως παραδεδεγμένον καὶ μόνιμον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν μέθοδον : τὸ πᾶν εἶναι δεδομένον.

Ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἐδίστασε κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν, τοῦτο δὲν μᾶς φαίνεται ἀμφισβητήσιμον. Ἡ ἀμφιταλάντευσις εἶναι ὀρατὴ ἐν τῷ Καρτεσιανισμῷ. Ἀφ' ἐνὸς ὁ Καρτέσιος βεβαίως τὸν παγκόσμιον μηχανισμόν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ κίνησις εἶναι σχετικὴ⁽¹⁾ καί, ἐπειδὴ ὁ χρόνος ἔχει ἀκριβῶς τόσην πραγματικότητα ὅσην καὶ ἡ κίνησις, παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον πρέπει νὰ εἶναι δεδομένα διὰ πάσης αἰωνιότητος. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου, (καὶ δι' αὐτὸ ὁ φιλόσοφος δὲν ἐπροχώρησε μέχρι τῶν ἀκροτάτων ἀκολουθιῶν), ὁ Καρτέσιος πιστεύει εἰς τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπερθέτει εἰς τὸν προσδιοριστικισμόν (déterminisme) τῶν φυσικῶν φαινομένων τὴν ἀπροσδιοριστίαν (indéterminisme) τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ συνεπῶς εἰς τὸν χρόνον - μῆκος ὑπερθέτει μιᾶν διάρκειαν, ἐν ἣ ὑπάρχει ἐφεύρεσις, δημιουργία, ἀληθῆς διαδοχὴ. Ἡ διάρκεια αὕτη ἐρείδεται ἐπὶ ἐνὸς Θεοῦ, ὅστις ἀναγεοῖ ἀδιαλείπτως τὴν δημιουργὸν πρᾶξιν καὶ ὅστις, ὡν οὕτως ἐφαπτόμενος τοῦ χρόνου καὶ τοῦ γίνεσθαι, τὰ ἀνέχει καὶ τοῖς μεταδίδει ἀναγκαίως κάτι ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον πραγματικότητα αὐτοῦ. Ὅταν λαμβάνη τὴν δευτέραν ταύτην ἀποψιν, ὁ Καρτέσιος ὁμιλεῖ περὶ τῆς κινήσεως, ἀκόμη καὶ τῆς ἐκτακτικῆς, ὡς περὶ ἀπολύτου⁽²⁾.

Ἦκολούθησε, λοιπόν, ἐκ περιτροπῆς καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν

(1) Descartes «Principes», II, σελίς 29.

(2) Παρὰ τῷ αὐτῷ, II, σελίς 56 καὶ ἐφεξῆς.

ἄλλην ὁδόν, ἀποφασισμένος νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ καμμίαν ἐκ τῶν δύο μέχρι τέλους. Ἡ πρώτη τὸν ἤγαγεν εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ αὐτεξουσίου παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τοῦ πραγματικοῦ βούλεσθαι εἰς τὸν Θεόν. Ἦτο ἡ κατάλυσις πάσης δραστηκῆς διαρκείας, ἡ προσομοίωσις τοῦ σύμπαντος πρὸς πᾶν τι δεδομένον, τὸ ὅποσον ὑπεράνθρωπός τις διάνοια θὰ τὸ ἐνεκομποῦτο διὰ μιᾶς, ἐν τῷ στιγμιαίῳ ἢ ἐν τῇ αἰωνιότητι. Ἀκολουθοῦντες ἀντιθέτως τὴν δευτέραν, κατέληξαν εἰς ἄλλας τὰς ἀκολουθίας, τὰς ὁποίας ἐπάγει ἡ ἐνόρασις τῆς πραγματικῆς διαρκείας. Ἡ δημιουργία δὲν ἐφαίνετο πλέον ἀπλῶς ὡς συνεχισθεῖσα, ἀλλ' ὡς συνεχιζομένη, συνεχῆς. Τὸ σύμπαν, θεωρούμενον ἐν τῷ συνόλῳ του, ἐξειλίσσεται πραγματικῶς. Τὸ μέλλον δὲν ἦτο πλέον προσδιορίσιμον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ παρόν· τὸ πολὺ-πολὺ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ μέλλον ἄπαξ πραγματωθῆ (ἂποδῆ δηλαδὴ παρελθόν), δυνατόν ν' ἀνευρεθῆ εἰς τὰ προγενέστερα αὐτοῦ, ὅπως οἱ ἤχοι νέας τινὸς διαλέκτου εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῶσι μὲ τὰ γράμματα ἐνὸς παλαιοῦ ἀλφαβήτου· διαστέλλεται τότε ἡ ἀξία τῶν γραμμάτων καὶ τοῖς ἀποδίδονται ἀναδρομικῶς ἠχητικότητες, τὰς ὁποίας οὐδεὶς συνδυασμὸς τῶν παλαιῶν ἠχῶν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ προβλεψίμους. Τέλος ἡ μηχανιστικὴ ἐξήγησις ἠδύνατο νὰ μείνῃ παγκοσμία, καθ' ὅτι ἐξετάθη εἰς τόσα συστήματα, ὅσα θὰ ἤθελέ τις νὰ σχηματίσῃ ἐντὸς τῆς συνεχείας τοῦ σύμπαντος· ἀλλ' ὁ μηχανισμὸς ἀπέβαινε τότε μέθοδος μᾶλλον παρὰ φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἐξέφραζεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ προδαίνη κατὰ τὸν κινηματογραφικὸν τρόπον, ὅτι ὁ ρόλος της εἶναι νὰ μετρή τὸν ρυθμὸν τῆς πορείας τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι νὰ εἰσχωρῆ ἐν αὐτοῖς. Τοιαῦται ἦσαν αἱ δύο ἀντίθετοι ἀντιλήψεις περὶ τῆς μεταφυσικῆς, αἵτινες προσεφέροντο εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

Προσηνατολίσθη πρὸς τὴν πρώτην. Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς εὐρίσκεται, ἀναμφιβόλως, ἐν τῇ τάσει τοῦ πνεύματος ὅπως προδαίνη συμφώνως πρὸς τὴν κινηματογραφικὴν μέθοδον, μέθοδον τόσον φυσικὴν εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν, τόσον καλῶς ἐπίσης προσαρμοζομένην πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν, ὥστε πρέπει νὰ βεβαιωθῆ δις περὶ τῆς ὑπολογιστικῆς ἀδυναμίας τοῦ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ καταφρονήσῃ τὴν μεταφυσικὴν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας συνετέλεσε κατὰ τι. Καλλιτέχνη θυμαστοὶ ἐς αἶψα, οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν

τύπον τινὰ ὑπεραισθητῆς ἀληθείας, ὅπως καὶ αἰσθητοῦ κάλλους, τοῦ ὁποίου εἶναι δύσκολον νὰ μὴ ὑφίσταται τις τὴν γοητείαν. Ἐφ' ἧς τις κλίνει νὰ θεώρησῃ τὴν μεταφυσικὴν ὡς συστηματοποίησιν τῆς ἐπιστήμης, ὀλισθαίνει πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Καί, ἅπαξ εἰσελθὼν εἰς τὴν ζώνην ἑλξείως, ὅπου ὁδεύουσιν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, παρασύρεται τις εἰς τὴν τραχιάν των.

Οὕτως ἐσχηματίσθησαν τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ Δειδονίτιου καὶ τοῦ Σπινόζα. Δὲν παραγνωρίζομεν τοὺς θησαυροὺς πρωτοτυπίας, τοὺς ὁποίους ταῦτα περικλείουσιν. Ὁ Σπινόζας καὶ ὁ Δειδονίτιος προσέφερον ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ψυχῆς τῆς πλουσίας εἰς ἐπινοήσεις τῆς μεγαλοφυΐας των καὶ προσκτήσεων τοῦ νεωτέρου πνεύματος. Καὶ ὑπάρχουσι παρ' ἀμφοτέροις, παρὰ τῷ Σπινόζα πρὸ παντός, ὠθήσεις ἐνοράσεως, αἱ ὁποῖαι κάμνουσι τὸ σύστημα νὰ τρίξῃ. Ἀλλ' ἐάν τις ἐξαλείψῃ ἐκ τῶν δύο συστημάτων ὅ,τι τοῖς δίδει τὴν ζωὴν καὶ τὴν πνοήν, ἐάν τις δὲν διατηρήσῃ εἰμὴ τὸν σκελετὸν αὐτῶν, ἔχει ἐνώπιόν του αὐτὴν ταύτην τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποῖαν θὰ ἐσχημάτιζε παρατηρῶν τὸν Πλατωνισμόν καὶ τὸν Ἀριστοτελισμόν διὰ μέσου τοῦ Καρτεσιανοῦ μηχανισμοῦ, εὐρίσκεται πρὸ συστηματοποιήσεώς τινος τῆς νέας φυσικῆς, συστηματοποιήσεως συγκροτηθείσης ἐπὶ τοῦ προτύπου τῆς ἀρχαίας μεταφυσικῆς.

Τί ἠδύνατο, πράγματι, νὰ εἶναι ἐνοποιήσεις τῆς φυσικῆς; Ἡ ἐμπνέουσα ἰδέα τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἦτο ν' ἀπομονωθῶσιν, ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ σύμπαντος, συστήματα ὀλικῶν σημείων τοιαῦτα, ὅστε ἡ θέσις ἐκάστου τῶν σημείων τούτων, οὔσα γνωστὴ ἐν δεδομένῃ τινὶ στιγμῇ, νὰ δύναται νὰ ὑπολογισθῇ κατόπιν δι' οἴαν-δήποτε στιγμὴν. Ἐπειδὴ, ἐξ ἄλλου, τὰ οὕτως ὀρισθέντα συστήματα ἦσαν τὰ μόνα ὧν ἐπελήφθη ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ *a priori* ἐὰν σύστημά τι ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸν ποθούμενον ὅρον, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ προβαίνωσι πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὡς ἐὰν ὁ ὅρος εἶχεν ἐκπληρωθῇ. Ἦτο μεθοδολογικὸς κανὼν ὅλως ἐνδεδειγμένος καὶ τόσον προφανής, ὅστε δὲν ἦτο κἂν ἀνάγκη νὰ διατυπωθῇ. Ὁ ἀπλοῦς κοινὸς νοῦς μᾶς λέγει, πράγματι, ὅτι, ὅταν κατέχωμεν ἀποτελεσματικόν τι

μέσον έρεύνης και άγνοώμεν τὰ ύρια τής έφαρμοσιμότητός του, όφείλομεν νά πράττωμεν ώς έάν ήτο άπεριοριστος ή έφαρμοσιμότης του· θα ύπάρχη καιρός πάντοτε διά νά τραπώμεν άλληνη όδόν. Άλλά πρέπει νά ήτο μέγας διά τούς φιλοσόφους ό πειρασμός, ώστε νά δόσωσιν ύπόστασιν εις τήν έλπίδα, ή μάλλον τήν φοράν, τούτην τής νέας έπιστήμης και νά μετατρέψωσιν ένα γενικόν κανόνα μεθόδου εις θεμελιώδη νόμον τών πραγμάτων. Μετέστησαν τότε εις τὰ άκρα· υπέθεσαν τελειωθείσαν τήν φυσικήν και έγκολλημένην τήν όλότητα του αισθητου κόσμου. Το σύμπαν απέδαινε σύστημά τι σημείων, τών οποίων ή θέσις ήτο αυστηρώς προσδιορισμένη καθ' έκάστην στιγμήν, εν αναφορᾷ προς τήν προηγούμενην στιγμήν, και θεωρητικώς υπολογισιμος δι' οίανδήποτε στιγμήν. Άλλά δέν ήρκει νά διατυπωθή ό κανονισμός ούτος· έχρειάζετο νά στηριχθῆ, δηλαδή ν' αποδειχθῆ ή αναγκαιότης του και νά δοθῆ ό λόγος αυτού. Και, αφού ό ουσιώδης ισχυρισμός του μηχανισμού είναι ό περι μαθηματικής τινος άλληλεγγύης όλων τών σημείων του σύμπαντος μεταξύ των, όλων τών στιγμών του σύμπαντος μεταξύ των, ό λόγος λοιπόν του μηχανισμού ώφειλε νά εδρσκηται εν τῆ μονάδι μιᾶς αρχής, εις ήν συνεστάλη πᾶν ὅ,τι τὸ επιπροστεθειμένον ύπάρχει εν τῷ διαστήματι και πᾶν ὅ,τι τὸ διαδοχικόν εν τῷ χρόνῳ. Έκ τούτου υπετέθη δεδομένη διά μιᾶς ή όλότης του πραγματικού. Ο άμοιβαίος προσδιορισμός τών επιπροστεθειμένων εν τῷ διαστήματι επιφάσεων ώφείλετο εις τὸ άδιαίρετον του πραγματικού ὄντος. Και ό αυστηρός προσδιορισμός τών διαδοχικῶν εν τῷ χρόνῳ φαινομένων εξέφραζεν άπλῶς ὅτι τὸ ὅλον του ὄντος δέδοται εν τῆ αιωνιότητι.

Η νέα φιλοσοφία έμελλε λοιπόν νά είναι επανάληψις, ή μάλλον μετάθεσις, τής αρχαίας. Η αρχαία συνέλαθεν έκάστην τών έννοιῶν εν αἰς συγκεντροῦται γίνεσθαι τι, ή σημειοῦται τὸ απόγειον αυτού, τὰς υπέθεσεν ὅλας γνωστὰς και τὰς συνήθροισεν εις μοναδικήν τινα έννοιαν, μορφήν τών μορφῶν, ιδεᾶν τών ιδεῶν, ώς ό Θεός του Άριστοτέλους. Η νέα έπιστήμη έδαινε συλλαμβάνουσα έκαστον τών νόμων, οὔτινες προσδιορίζουσι γίνεσθαι τι εν αναφορᾷ προς άλλα και οὔτινες είναι ὡσει ή μόνιμος βάσις τών φαινομένων· θα τούς υπέθετε πάντας γνωστούς και θα τούς συνήθροιζεν εις μονάδα τινά, ήτις θα τούς εξέφραζε

καὶ αὐτή, ἀλλ' ἦτις, ὅπως ὁ Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, ὤφειλε νὰ παραμένῃ ἀναλλοιώτως ἐγκλεισμένη ἐν ἑαυτῇ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἐπάνοδος αὕτη πρὸς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν δὲν ἐγένετο ἀνευ βαρυτάτων δυσχερειῶν. Ὅταν εἰς Πλάτων, εἰς Ἀριστοτέλην, εἰς Πλωτῖνον συγχωνεύωσιν ὅλας τὰς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης τῶν εἰς μίαν, ἐγκολλοῦνται οὕτω τὴν ὁλότητα τοῦ πραγματικοῦ, διότι αἱ ἐννοιαὶ παριστῶσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα καὶ ἔχουσι τουλάχιστον ὅσον καὶ αὐτὰ θετικὸν περιεχόμενον. Ἀλλ' εἰς νόμος, γενικῶς, δὲν ἐκφράζει παρά μίαν σχέσιν καὶ οἱ φυσικοὶ ἰδιαιτέρως νόμοι δὲν διερμηνεύουσιν εἰμὴ ποσοτικὰς σχέσεις μεταξὺ συγκεκριμένων πραγμάτων, εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν εἰς νεώτερος φιλόσοφος διαστοχασθῇ ἐπὶ τῶν νόμων τῆς νέας ἐπιστήμης, ὅπως ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης, ἐὰν ἐπιχειρήσῃ σύμπτωσιν εἰς ἓν καὶ μόνον σημεῖον ὅλων τῶν συμπερασμάτων φυσικῆς τινος, ὑποτιθεμένης πανδοκίμονος, ἀφήνει κατὰ μέρος ὅ,τι τὸ συγκεκριμένον ὑπάρχει εἰς τὰ φαινόμενα τὰς ἀντιληπτὰς ποιότητας, αὐτὰς ταύτας τὰς ἀντιλήψεις. Ἡ σύνθεσις τῆς δὲν περιλαμβάνει, φαίνεται, εἰμὴ τμημά τι τῆς πραγματικότητος. Πράγματι, τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς νέας ἐπιστήμης ἦτο νὰ χωρισθῇ τὸ πραγματικὸν εἰς δύο ἡμίση: ποσότητα καὶ ποιότητα, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐλογίσθη εἰς τὰ σώματα, ἡ δὲ εἰς τὰς ψυχὰς. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν εἶχον ὑψώσῃ παρομοίους φραγμούς, οὔτε μεταξὺ ποσότητος καὶ ποιότητος, οὔτε μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς. Δι' ἐκείνους, αἱ μαθηματικαὶ ἐννοιαὶ ἦσαν ἐννοιαὶ ὅπως αἱ ἄλλαι, ὁμοιάζουσαι μὲ τὰς ἄλλας καὶ φυσικῶς καταχωρούμεναι ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῶν ἰδεῶν. Οὔτε τὸ σῶμα ὠρίζετο τότε διὰ τῆς γεωμετρικῆς ἐκτάσεως, οὔτε ἡ ψυχὴ διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἐὰν ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ὀλιγώτερον πνευματικὴ τῆς ἰδικῆς μας «ψυχῆς», τοῦτο συνέδρανε διότι τὸ σῶμά του, διάδροχον ἤδη ἐξ ἰδέας, εἶναι ὀλιγώτερον σωματικὸν τοῦ «σώματος» ἡμῶν. Τὸ σχῆμα λοιπὸν μεταξὺ τῶν δύο ὄρων δὲν ἦτο ἀγεφύρωτον. Ἀπέδη τοιοῦτον καὶ ἔκτοτε μία μεταφυσικὴ, ἣτις ἀπέδραπε εἰς ἀφηρημένην τινὰ μονάδα, ὤφειλε νὰ ὑποταχθῇ: ἢ νὰ μὴ περιλαμβάνῃ ἐν τῇ συνθέσει τῆς παρά τὸ ἓν μόνον ἡμῖς τοῦ πραγματικοῦ, ἢ νὰ ἐπωρεληθῇ ἀντιθέτως τοῦ ἀπολύτως ἀδυνατοῦ τῆς ἀναγωγῆς τῶν δύο ὄρων εἰς ἀλλήλους, διὰ νὰ θεω-

ρήση τὸν ἓνα ὡς *μετάφρασιν* τοῦ ἑτέρου. Διαφορετικαὶ φράσεις θὰ ἐκφράζωσι διαφορετικὰ πράγματα, ἐὰν ἀνήκωσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, δηλαδή ἐὰν ἔχωσι συγγενείαν τινα μεταξὺ των. Τουναντίον, ἐὰν ἀνήκωσιν εἰς δύο διαφορετικοὺς γλώσσας, θὰ δυνηθῶσιν, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ριζικῆς διαφορᾶς των ἤχου, νὰ ἐκφράσωσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὴν ποσότητα καὶ ποιότητα, διὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Ἐπειδὴ ἀπεκόπη πᾶς σύνδεσμος μεταξὺ τῶν δύο ὄρων, δι' αὐτὸ οἱ φιλόσοφοι ἤχθησαν νὰ καταστήσωσι μεταξὺ αὐτῶν ἀκριβῆ τινα παραλληλισμὸν, τὸν τὸν ὅποιον δὲν ἐσυλλογίσθησαν οἱ ἀρχαῖοι, νὰ τὰς θεωρήσωσιν ὡς μεταφράσεις, καὶ ὄχι ὡς ἀναστροφὰς ἀλλήλων, νὰ δόσωσι τέλος, ὡς βᾶσιν τῆς δυαδικότητός των, θεμελιώδη τινα ταυτότητα. Ἡ σύνθεσις, εἰς ἣν ἔφθασαν, ἀπέβαινε οὕτως ἱκανὴ νὰ περιλάβῃ τὸ πᾶν. Δυνάμει θεοῦ τινὸς μηχανισμοῦ, ἀνταποκρίνονται, ἕκαστον ἐκάστῳ, τὰ φαινόμενα τῆς σκέψεως πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς ἐκτάσεως, αἱ ποιότητες πρὸς τὰς ποσότητας καὶ αἱ ψυχαὶ πρὸς τὰ σώματα.

Τὸν παραλληλισμὸν τοῦτον εὕρισκομεν καὶ παρὰ τῷ Σπινόζᾳ καὶ παρὰ τῷ Λεϊβνίτιῳ, ὑπὸ διαφορετικᾶς μορφᾶς, εἶναι ἀληθές, λόγῳ τῆς ἀνίσου σπουδαιότητος, ἣν ἀπέδιδον εἰς τὴν ἕκτασιν. Παρὰ τῷ Σπινόζᾳ, οἱ δύο ὄροι Νόησις καὶ Ἑκτασις ἐτέθησαν, κατ' ἀρχὴν τουλάχιστον, εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν. Εἶναι, λοιπόν, αὐταὶ δύο μεταφράσεις τοῦ αὐτοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Σπινόζας, δύο κατηγορήματα τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἣτις πρέπει ν' ἀποκληθῇ Θεός. Καὶ αἱ δύο αὐταὶ μεταφράσεις, ὡς καὶ ἀπειρία ἄλλων, εἰς διαλέκτους τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν, καλοῦνται καὶ μάλιστα ἀπαιτοῦνται ὑπὸ τοῦ πρωτοτύπου, ὅπως ἡ οὐσία τοῦ κύκλου μεταφράζεται αὐτομάτως, οὕτως εἰπεῖν, καὶ διὰ σχήματός τινος καὶ διὰ τινος ἐξισώσεως. Τουναντίον διὰ τὸν Λεϊβνίτιον, ἡ ἕκτασις εἶναι εἰσέτι μία μετάφρασις, ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον εἶναι ἡ νόησις καὶ αὕτη ἠδύνατο νὰ μὴ χρειάζεται μετάφρασιν, τῆς μεταφράσεως μὴ γινομένης εἰμὴ δι' ἡμᾶς. Τίθεμένου τοῦ Θεοῦ, τίθενται ἀναγκαστικῶς ἐπίσης εἰς αἱ δυνατὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὄψεις, δηλαδή αἱ μονάδες. Ἀλλὰ δυνάμεθα πάντοτε νὰ φαντασθῶμεν ὅτι μία ὄψις ἐλήφθη ἐκ μιᾶς ἀπόψεως καὶ εἶναι φυσικὸν εἰς πνεῦμά τι ἀτελές, ὅπως τὸ ἰδικόν μας, νὰ ταξινομήσῃ τὰς ποιοτικῶς διαφορετικοὺς ὄψεις, κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν

ποιοτικῶς ὁμοίων ἀπόψεων, ἐξ ὧν αἱ ὄψεις ἐλήφθησαν. Πραγμα-
 τικῶς, αἱ ἀπόψεις δὲν ὑφίστανται, διότι δὲν ὑπάρχουσι παρὰ
 ὄψεις, ἐκάστης δεδομένης εἰς ὅλον τι ἀδιαίρετον καὶ ἐκπροσω-
 ποῦν, κατὰ τὸν τρόπον του, τὴν ὁλότητα τῆς πραγματικότητος,
 δηλαδή τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἔχομεν ἀνάγκην νὰ μεταφράσωμεν, διὰ
 τῆς πολλαπλότητος τῶν ἐξωτερικῶν πρὸς ἀλλήλας ἀπόψεων τού-
 των, τὴν πολλαπλότητα τῶν ἀνομοίων μεταξύ των ὄψεων, ὡς ἐπίσης
 καὶ νὰ συμβολίσωμεν, διὰ τῆς σχετικῆς καταστάσεως τῶν ἀπό-
 ψεων τούτων πρὸς ἀλλήλας, διὰ τῆς γειτονίας ἢ τῆς ἀποστάσεως
 αὐτῶν, δηλαδή διὰ μεγέθους τινος, τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον
 στενὴν συγγένειαν τῶν ὄψεων πρὸς ἀλλήλας. Τοῦτο ὁ Λεϊβνίτιος
 ἐκφράζει λέγων ὅτι τὸ διάστημα εἶναι ἢ τάξις τῶν συνυποστά-
 των, ἢ ἂντίληψις τῆς ἐκτάσεως εἶναι ἂντίληψις συγκεχυ-
 μένη (δηλαδή σχετικὴ πρὸς ἓν ἀτελὲς πνεῦμα), καὶ ὅτι δὲν ὑπάρ-
 χουσιν εἰμὴ μονάδες, ἐννοῶν διὰ τούτου ὅτι τὸ πραγματικὸν
 Ὀλον δὲν ἔχει μέρη, ἀλλ' ὅτι ἐπαναλαμβάνεται ἐπ' ἄπειρον,
 ὁλοκληρωτικῶς, (καίτοι διαφόρως), ἐκάστοτε ἐν τῇ ἐσωτερικῇ
 ἑαυτοῦ, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπαναλήψεις αὗται εἶναι συμπληρωμα-
 τικαὶ ἀλλήλων. Τοιοῦτοτρόπως, τὸ δρατὸν ἀνάγλυφον ἐνὸς ἀντι-
 κειμένου ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ σύνολον τῶν στερεοσκοπικῶν ὄψεων,
 αἵτινες θὰ ἐλαμβάνοντο ἐπ' αὐτοῦ ἐξ ὅλων τῶν σημείων, καὶ ὅτι,
 ἀντὶ νὰ βλέπη τις ἐν τῇ ἀναγλύφῳ μίαν ἐπιπρόσθεσιν στερεῶν
 μερῶν, θὰ ἠδύνατο ἐπίσης καλῶς νὰ τὸ θεωρήσῃ ὡς καμωμένον ἀπὸ
 τὴν **ἀμοιβαίαν συμπληρωματικότητα** τῶν ὁλοκληρωτικῶν τού-
 των ὄψεων, ἐκάστης δεδομένης συλλήβδην, ἐκάστης οὔσης ἀδισαι-
 ρέτου, διαφορετικῆς τῶν ἄλλων καί, ἐν τούτοις, ἀντιπροσωπευτι-
 κῆς τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Τὸ Ὀλον, δηλαδή ὁ Θεός, εἶναι διὰ
 τὸν Λεϊβνίτιον αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνάγλυφον καὶ αἱ μονάδες εἶναι
 αἱ ἐπίπεδοι αὗται συμπληρωματικαὶ ἀλλήλων ὄψεις. Δι' αὐτὸ
 ὤρισε τὸν Θεὸν «ὑπόστασιν μὴ ἔχουσαν ἄποψιν», ἢ ἀκόμη «παγ-
 κόσμιον ἁρμονίαν», δηλαδή ἀμοιβαίαν συμπληρωματικότητα τῶν
 μονάδων. Ἐν συνόψει, ὁ Λεϊβνίτιος διαφέρει ἐνταῦθα τοῦ Σπι-
 νόζα, καθ' ὅτι θεωρεῖ τὸν παγκόσμιον μηχανισμόν ὡς μίαν ἔπο-
 ψιν ἣν λαμβάνει ἡ πραγματικότης δι' ἡμᾶς, ἐν ᾧ ὁ Σπινόζας
 τὸν θεωρεῖ ἔποψιν ἣν ἡ πραγματικότης λαμβάνει δι' ἑαυτήν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι, ἀφοῦ συνεκέντρωσαν ἐν τῇ Θεῷ τὴν ὁλο-
 τητα τοῦ πραγματικοῦ, τοῖς καθίστατο δύσκολον, νὰ μεταδώσιν

ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ πράγματα, ἐκ τῆς αἰωνιότητος εἰς τὸν χρόνον. Ἡ δυσχέρεια ἦτο μάλιστα πολὺ μεγαλυτέρα διὰ τοὺς φιλοσόφους τούτους, παρὰ δι' ἓνα Ἀριστοτέλη ἢ ἓνα Πλωτῖνον. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, πράγματι, ἐπετεύχθη δι' ἀμοιβαίας συμπίεσεως καὶ εἰσχωρήσεως τῶν Ἰδεῶν, αἵτινες ἀντιπροσωπεύουσιν, ἐν καταστάσει τελειώσεως ἢ εἰς τὸ ὑψιστον αὐτῶν σημεῖον, τὰ μεταβλλόμενα ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα. Ἦτο, λοιπόν, ὑπερβατικὸς τοῦ κόσμου καὶ ἡ διάρκεια τῶν πραγμάτων ἐπιπροσετίθετο εἰς τὴν αἰωνιότητά του, τῆς ὁποίας ἦτο μείωσις. Ἀλλ' ἡ ἀρχή, εἰς ἣν ἠχθησαν διὰ τοῦ παγκοσμίου μηχανισμοῦ καὶ ἣτις ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ αὐτῷ ὡς βάσις, δὲν συγκεντρώνει ἐν ἑαυτῇ ἐννοίας ἢ πράγματα, ἀλλὰ νόμους ἢ σχέσεις. Μία σχέση δὲν ὑφίσταται κεχωρισμένως. Εἷς νόμος συνδέει μεταξὺ τῶν ὄρων μεταβαλλομένους· εἶναι συμφυῆς μὲ ὅ,τι διέπει. Ἡ ἀρχή, εἰς ἣν πᾶσαι αἱ σχέσεις αὗται πρόκειται νὰ συμπυκνωθῶσι καὶ ἣτις θεμελιώνει τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως, δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι ὑπερβατικὴ τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος· εἶναι συμφυῆς αὐτῇ καὶ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὡς ταυτοχρόνως οὔσα ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ ἐκτὸς τοῦ χρόνου, συσπειρωμένη ἐν τῇ μονάδι τῆς ὑποστάσεώς της καὶ ἐν τούτοις καταδικασμένη νὰ τὴν ἐκτυλίσῃ εἰς ἄλυσόν τινα ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους. Παρὰ νὰ διατυπώσῃ μίαν ἀντίφασιν τόσον σκανδαλώδη, οἱ φιλόσοφοι ὤφειλον νὰ ἀχθῶσιν εἰς θυσίαν τοῦ ἀσθενεστεροῦ τῶν δύο ὄρων καὶ νὰ θεωρήσωσι τὴν πρόσκαιρον ἔποψιν τῶν πραγμάτων ὡς καθαρὰν πλάνην. Ὁ Λεϊβνίτιος τὸ λέγει αὐτολεξεί, διότι σχηματίζει ἐκ τοῦ χρόνου, ὡς καὶ ἐκ τοῦ διαστήματος, μίαν συγκεχυμένην ἀντίληψιν. Ἐὰν ἡ πολλαπλότης τῶν μονάδων τοῦ δὲν ἐκφράζῃ εἰμὴ τὴν διαφορετικότητα τῶν εἰλημμένων ἐπὶ τοῦ ὄλου ὄψεων, ἡ ἱστορία μιᾶς μεμονωμένης μονάδος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλο τι, διὰ τὸν φιλόσοφον, παρ' ἢ πολλότης τῶν ὄψεων, τὰς ὁποίας μία μονὰς δύναται νὰ λάβῃ ἐπὶ τῆς ἰδίας τῆς ὑποστάσεως, εἰς τρόπον ὥστε ὁ χρόνος θὰ συνίστατο εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀπόψεων ἐκάστης μονάδος ἐφ' ἑαυτῆς, ὅπως καὶ τὸ διάστημα θὰ συνίστατο εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀπόψεων ὄλων τῶν μονάδων ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ σκέψις τοῦ Σπινόζα εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον σαφῆς καὶ φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐζήτησε νὰ καταστήσῃ, μεταξὺ τῆς αἰωνιότητος καὶ ἐκείνου τὸ ὅποτον διαρκεῖ,

τὴν αὐτὴν διαφορὰν, τὴν ὁποίαν εὑρίσκειν ὁ Ἀριστοτέλης μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβαμάτων· ἐγχείρημα εἶπερ τι καὶ ἄλλο δύσκολον, διότι δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐκεῖ ἢ ὕλη τοῦ Ἀριστοτέλους, διὰ τὴν μετρήσῃ τὴν ἀπόστασιν καὶ τὴν ἐξηγήσῃ τὴν μετάδασιν ἀπὸ τοῦ οὐσιώδους εἰς τὸ συμπτωματικόν, ἀφοῦ ὁ Καρτέσιος διέγραψε διὰ παντός τὴν ὕλην. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πραγμα-
 δσον περισσώτερόν τις ἐμδοχὴν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Σπινόζα περὶ τοῦ «ἀτελοῦς» ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ «τέλειον», ἐπὶ τοσοῦτον περισσώτερον αἰσθάνεται ὅτι βαδίζει πρὸς τὴν διεύ-
 θυνσιν τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ, ὅπως καὶ αἱ μονάδες τοῦ Λεϊβνιτίου, ἐν τῷ μέτρῳ διαγράφονται σαφέστερον, τείνουσιν ἐπὶ μᾶλλον τὴν προσεγγίωσιν τὰ Νοητὰ τοῦ Πλωτίνου⁽¹⁾. Ἡ φυσικὴ κλίσις τῶν δύο τούτων φιλοσοφῶν τὰς ἐπαναφέρει εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Ἐν συνόψει, αἱ ὁμοιότητες τῆς νέας ταύτης μεταφυσικῆς μετὰ τὴν μεταφυσικὴν τῶν ἀρχαίων προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη ὑποθέτουσιν ὅπως τετελειωμένην ἢ μὲν πρώτην ὑπεράνω τοῦ αἰσθητοῦ, ἢ δὲ δευτέρα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ τούτου τοῦ αἰσθητοῦ, Ἐπιστήμην μίαν καὶ πλήρη, μεθ' ἧς συμπίπτει πᾶν ὅ,τι περιλαμβάνει τὸ αἰσθητὸν εἰς πραγματικότητα. Καὶ διὰ τὴν μίαν καὶ διὰ τὴν ἄλλην μεταφυσικὴν, ἢ πραγματικότητος, ὡς καὶ ἡ ἀλήθεια, εἶναι ὁλοκληρωτικῶς δεδομένη ἐν τῇ αἰωνιότητι. Καὶ ἡ μὲν καὶ ἡ δὲ ἀποστρέφονται τὴν ἰδέαν πραγματικότητός τινος δημιουργουμένης βυθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, δηλαδή, κατὰ βάθος, τὴν ἰδέαν ἀπολύτου τινὸς διαρκείας.

Ὅτι, ἐξ ἄλλου, τὰ συμπεράσματα τῆς μεταφυσικῆς ταύτης, ὀρμωμένης ἐκ τῆς ἐπιστήμης, ἀνεπήδησαν μέχρι καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς ἐπιστήμης, διὰ τινος εἴδους ἐποστρακισμού, τοῦτο εὐκόλως ἀποδεικνύεται. Ὅλος ὁ λεγόμενος ἐμπειρισμὸς ἡμῶν κατέχεται ἀκόμη ὑπὸ τῆς μεταφυσικῆς. Ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία δὲν σπουδάζουσιν εἰμὴ τὴν ἀδρανῆ ὕλην· ἡ βιολογία, ὅταν

(1) Εἰς ἓν μᾶθημα περὶ τοῦ Πλωτίνου, εἰς τὸ Γαλλικὸν Κολλέγιον, προσεπαθήσαμεν τὴν ἐμφανίσωμεν τὰς ὁμοιότητας ταύτας. Εἶναι πολυάριθμοι καὶ καταπληκτικοί. Ἡ ἀναλογία φθάνει μέχρι καὶ τῶν χρησιμοποιοθέντων, ὑπ' ἀμφοτέρων, τύπων.

πραγματεύηται φυσικῶς καὶ χημικῶς τὸ ἐνζῶον ὄν, δὲν θεωρεῖ εἰμὴ τὴν ἀδρανῆ αὐτοῦ πλευράν. Αἱ μηχανιστικά, λοιπόν, ἐξηγήσεις δὲν παρέχουσι παρά τὴν ἀνάπτυξίν των, εἰμὴ μικρόν τι μέρος τοῦ πραγματικοῦ. Παρὰ τὰ ὑποθέτη τις a priori ὅτι ἡ ὁλότης τοῦ πραγματικοῦ εἶναι ἀναλύσιμος εἰς στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ οὐδούς, ἢ τουλάχιστον ὅτι ὁ μηχανισμός θὰ ἠδύνατο νὰ δόσῃ ὀλοκληρωτικὴν τινὰ ἐρμηνείαν ἐκείνου τὸ ὁποῖον συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι καλύτερον νὰ προτιμήσῃ μεταφυσικὴν τινα, ἐκείνην μάλιστα τῆς ὁποίας εἰς Σπινόζας καὶ εἰς Λεϊβνίτιος ἔθεσαν τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξήγαγον τὰς ἀκολουθίας. Βεβαίως, εἰς ψυχρο-φυσιολόγος βεβαιῶν τὸ ἀκριδῶς ἰσοδύναμον τῆς ἐγκεφαλικῆς καταστάσεως καὶ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως, φανταζόμενος ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν εἰς μίαν ὑπεράνθρωπον διάνοιαν νὰ ἀναγκασθῇ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῇ συνειδήσει, νομίζει ἑαυτὸν πολὺ ἀπέχοντα τῶν μεταφυσικῶν τοῦ ΙΖ αἰῶνος καὶ ἐγγύτατα εὐρισκόμενον τῆς ἐμπειρίας. Ἐν τούτοις, ἡ καθαρὰ καὶ ἀπλή ἐμπειρία οὐδὲν περόμοιον μᾶς λέγει. Μᾶς δεικνύει τὴν ἀλληλεξάρτησιν τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ, τὴν ἀναγκαιότητα ἐγκεφαλικῆς τινος βλάσεως διὰ τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν· τίποτε περισσότερον. Ἐκ τοῦ ὅτι ἕρος τις εἶναι ἀλληλέγγυος ἑτέρου τινὸς ἕρου, δὲν ἔπεται ὅτι οἱ δύο ἕροι εἶναι ἰσοδύναμοι. Ἐπειδὴ ἐν περικόχλιον εἶναι ἀναγκαῖον εἰς μίαν μηχανήν, ἐπειδὴ ἡ μηχανὴ λειτουργεῖ, ἔταν ὑπάρχῃ τὸ περικόχλιον καὶ σταματᾷ, ὅταν τοῦτο ἀφαιρεθῇ, δὲν θὰ εἶπη τις ὅτι τὸ περικόχλιον εἶναι τὸ ἰσοδύναμον τῆς μηχανῆς. Διὰ τὰ καταστῆ ἰσαξιότης ἢ ἀπλή ἀνταπόκρισις, θὰ ἔπρεπεν οἷονδῆποτε μέρος τῆς μηχανῆς ν' ἀνταπεκρίνετο πρὸς προσδιωρισμένον τι μέρος τοῦ περικοχλίου, — ὅπως εἰς κατὰ γράμμα μετάφρασιν τινὰ ἕκαστον κεφάλαιον ἀποδίδει ἐν κεφάλαιον, ἕκαστη φράσις μίαν φράσιν, ἕκαστη λέξις μίαν λέξιν. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν συνείδησιν εἶναι ὅλως διόλου ἄλλο πρᾶγμα. Ὅχι μόνον ἡ ὑπόθεσις περὶ ἰσοδυναμίου μεταξὺ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς καταστάσεως ἐπάγει πραγματικὸν παραλογισμόν, ὅπως προσεπαθήσαμεν νὰ τὸ ἀποδείξωμεν ἐν προγενεστέρω τινὶ ἔργῳ, ἀλλὰ τὰ γεγονότα, ἐξεταζόμενα ἀμερολήπτως, φαίνονται ἐνδεικνύοντα ὅτι ἡ σχέσις τῆς μᾶς πρὸς τὴν ἑτέραν εἶναι ἀκριδῶς ἡ σχέσις τῆς μηχανῆς πρὸς τὸ περικόχλιον. Ὅμι-

λοῦντες περὶ ἰσοδυνάμου μεταξὺ τῶν δύο ὄρων, διαστρέφουσιν ἀπλῶς—καθιστῶντες αὐτὴν σχεδὸν ἀκατάληπτον—τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Σπινόζα ἢ τοῦ Λεϊβνίτιου. Παραδέχονται τὴν φιλοσοφίαν ταύτην, ὅπως εἶναι, ἔσον ἀφορᾶ τὴν Ἐκτασιν, ἀλλὰ τὴν ἀκρωτηριάξουσιν εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν Νόησιν. Μετὰ τοῦ Σπινόζα, μετὰ τοῦ Λεϊβνίτιου, ὑποθέτουσι τετελειωμένην τὴν ἐνοποιητικὴν σύνθεσιν τῶν φαινομένων τῆς ὕλης· τὸ πᾶν ἐξηγεῖται μηχανικῶς. Ἀλλὰ, διὰ τὰ συνειδησιακὰ γεγονότα, δὲν ἐξωθοῦσι πλέον τὴν σύνθεσιν μέχρι τῶν ἀκρων. Σταματῶσιν εἰς τὴν μέσην τοῦ δρόμου. ὑποθέτουσι τὴν συνείδησιν συνυπόστατον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μέρους τῆς ὕλης, καὶ ὄχι πλέον ὁλοκλήρου τῆς ὕλης. Καταλήγουσιν, οὕτω, πότε εἰς «ἐπιφαινομενισμόν» τινὰ, ἀποδίδοντα τὴν συνείδησιν εἰς ἰδιαιτέρας τινὰς δονήσεις καὶ τοποθετοῦντα αὐτὴν τῆδε κακείσε ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν σποραδικῇ καταστάσει, καὶ πότε εἰς «μονισμόν» τινὰ διασκορπίζοντα τὴν συνείδησιν εἰς τόσους μικροὺς κόκκους, ὅσα καὶ ἄτομα ὑπάρχουσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μιᾷ περιπτώσει καὶ ἐν τῇ ἐτέρᾳ, ἐπανέρχονται εἰς ἀτελεῖαν τινὰ Σπινόζισμόν ἢ ἀτελεῖαν Λεϊβνίτισμόν. Μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως, ἄλλως τε, ταύτης περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ Καρτεσιανισμοῦ ἀνευρίσκονται ἱστορικὰ ἐνδιάμεσα. Οἱ ἰατροφιλόσοφοι τοῦ ΙΗ αἰῶνος, μὲ τὸν στενὸν Καρτεσιανισμόν των, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ συγχρόνου «ἐπιφαινομενισμοῦ» καὶ τοῦ «μονισμοῦ».

Τὰ φιλοσοφικὰ ταῦτα συστήματα εὕρισκονται, οὕτως, ὕστερον τῆς Καντιανῆς κριτικῆς. Βεβαίως, ἡ φιλοσοφία τοῦ Καντίου εἶναι ἐμπεφορημένη, καὶ αὐτὴ ἐπίσης, ὑπὸ τῆς πίστεως εἰς μίαν ἐπιστήμην ὁλοκληρωτικὴν, ἐγκολπυμένην τὴν ὁλότητα τοῦ πραγματικοῦ. Μάλιστα, θεωρουμένη ἀπὸ τινος ἀπόψεως, δὲν εἶναι αὕτη παρὰ προέκτασις τῆς μεταφυσικῆς τῶν νεωτέρων καὶ μετάθεσις τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἀρχαίων. Ὁ Σπινόζας καὶ ὁ Λεϊβνίτιος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν τῷ Θεῷ ἔδρασαν ὑπόστασιν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ γινώσκειν. Ἡ Καντιανὴ κριτικὴ, κατὰ τὴν μίαν τῶν ἀπόψεών της τουλάχιστον, συνίσταται εἰς τὸ διερωτᾶσθαι, ἐὰν ἡ ὁλότης τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἦτο ἀναγκαία εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, ὅπως ἦτο εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπιστήμην, ἢ μήπως θὰ ἦρκει μέρος μόνον αὐτῆς. Διὰ τοῦ

ἀρχαίους, πράγματι, ἡ ἐπιστήμη ἀνεφέρετο εἰς ἐννοίας, δηλαδή εἰς εἶδη πραγμάτων. Συνθλίβοντες ὅλας τὰς ἐννοίας εἰς μίαν μόνην, ἔφθانون λοιπὸν ἀναγκαίως εἰς ὅν τι, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ἀναμφιδόλως νὰ ὀνομασθῆ νόησις, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἦτο νόησις = ἀντικείμενον μᾶλλον, παρὰ νόησις = ὑποκείμενον· ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ὠριζε τὸν Θεὸν «νοήσεως νόησιν», πιθανώτατα τὸ νοήσεως ἐτόνιζε, καὶ ὄχι τὸ νόησις. Ὁ Θεὸς ἐκεῖ ἦτο ἡ σύνθεσις ὅλων τῶν ἐννοιῶν, ἡ ἰδέα τῶν ἰδεῶν. Ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη βαίνει ἐπὶ νόμων, δηλαδή ἐπὶ σχέσεων. Σχέσις ὅμως εἶναι δεσμός κατεστημένος ὑπὸ πνεύματός τινος μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων ὄρων. Μία σχέσις δὲν εἶναι τίποτε ἔξω τῆς διανοίας, ἥτις τὴν καθιστᾷ. Ἐὐὸ σύμπαν, λοιπὸν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι σύστημα νόμων, παρ' ἐὰν τὰ φαινόμενα διέρχωνται διὰ τοῦ διυλιστηρίου μιᾶς διανοίας. Ἀναμφιδόλως, ἡ διάνοια αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ διάνοια ἐνὸς ὄντος ἀπείρως ἀνωτέρου τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις θὰ συνίστα τὴν ὑλικότητα τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ταυτοχρόνως θὰ τὰ συνέδεε μεταξὺ τῶν τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπόθεσις τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ τοῦ Σπινόζα. Ἀλλὰ δὲν χρειάζεται νὰ προχωρήσῃ τις τόσον μακρὰν, καὶ διὰ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐπιτευχθῆ, ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀρκεῖ· αὕτη εἶναι ἀκριδῶς ἡ Καντιανὴ λύσις. Μεταξὺ τοῦ δογματισμοῦ ἐνὸς Σπινόζα, ἢ ἐνὸς Λεϊβνιτίου, καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου ὑπάρχει ἀκριδῶς ἡ αὕτη ἀπόστασις, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ «πρέπει νὰ» καὶ τοῦ «ἀρκεῖ νὰ». Ὁ Κάντιος σταματᾷ τὸν δογματισμὸν τοῦτον ἐπὶ τῆς κατωφερείας, ἐφ' ἧς θὰ ὠλισθαινε πολὺ μακρὰν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφυσικὴν· περιώρισεν εἰς τὸ αὐστηρῶς ἐλάχιστον τὴν ὑπόθεσιν περὶ ἀπεριορίστου ἐπεκτάσεως τῆς φυσικῆς τοῦ Γαλιλαίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ὅταν ὁμιλῆ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, δὲν πρόκειται οὔτε περὶ τῆς ἰδικῆς σας διανοίας οὔτε περὶ τῆς ἰδικῆς μου. Ἡ ἐνότης τῆς φύσεως προέρχεται ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, ἥτις ἐνοποιεῖ, ἀλλ' ἡ ἐνοποιητικὴ λειτουργία, ἣν ἐνταῦθα ἐπιτελεῖ, εἶναι ἀπρόσωπος. Συνέχεται μὲ τὰς ἀτομικὰς ἡμῶν συνειδήσεις, ἀλλὰ τὰς ὑπερβαίνει. Εἶναι κάτι πολὺ ὀλιγώτερον ἀπὸ ὑποστατικόν τινα Θεόν· εἶναι, ἐν τούτοις, κάτι περισσότερον, ἀπὸ τὴν μεμονωμένην ἐργασίαν ἐνὸς ἀνθρώπου, ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀθροιστικὴν ἐργασίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Δὲν ἀποτελεῖ ἀκριδῶς μέρος τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἀνθρώπος

μᾶλλον εὐρίσκεται ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν ἀτμοσφαίρα τινὶ διανοητικότητος, ἣν ἡ συνείδησις του ἀναπνέει. Εἶναι, ἂν θέλη τις, εἰς τυπικὸς Θεός, κάτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀκόμη θεῖον παρὰ τῷ Καντίω, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον τείνει νὰ γίνῃ θεῖον. Κατανοεῖ τις τοῦτο εἰς τὸν Fichte. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ κυριώτερός της ρόλος παρὰ τῷ Καντίω εἶναι νὰ προσδίδῃ εἰς τὸ σύνολον τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν χαρακτῆρά τινα σχετικὸν καὶ ἀνθρώπινον, καίτοι προέρχεται ἐξ ἀνθρωπότητος κάπως θεοποιηθείσης ἤδη. Ἡ κριτικὴ τοῦ Καντίου, θεωρουμένη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, συνίσταται πρὸ παντός εἰς περιορισμὸν τοῦ δογματισμοῦ τῶν προκατόχων του, ἀποδεχομένη τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν περὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ περιορίζουσα εἰς τὸ ἐλάχιστον ὅ,τι εἰς μεταφυσικὴν ἐπάγει αὕτη.

Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ τῆς Καντιανῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς ὕλης τῆς γνώσεως καὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς. Βλέπων ἐν τῇ διανοίᾳ πρὸ παντός μίαν ἰκανότητα τοῦ καθιστάναί σχέσεις, ὁ Κάντιος ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ὅρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων αἱ σχέσεις καθιστῶνται, προέλευσιν ἐξω-διανοητικὴν. Διετείνετο, ἐναντίον τῶν ἀμέσων προκατόχων του, ὅτι ἡ γνῶσις δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀναλύσιμος εἰς ὅρους διανοίας. Ἀποκαθίστα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ — ἀλλὰ τροποποιῶν καὶ μεταφέρων αὐτὸ ἐπὶ ἄλλου σχεδίου — τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσιου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν Καρτεσιανῶν.

Ἐκ τούτου, ἐχάραξε τὴν ὁδὸν πρὸς νέαν τινὰ φιλοσοφίαν, ἣτις ἐγκαθιδρύθη ἐν τῇ ἐξω-διανοητικῇ ὕλῃ τῆς γνώσεως, δι' ὑπερτέρας τινὸς προσπάθειας ἐνοράσεως. Συμπίπτουσα μετὰ τῆς ὕλης ταύτης, προσαρμοζομένη πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν κίνησιν αὐτῆς, ἡ διάνοια δὲν θὰ ἠδύνατο, διὰ δύο προσπάθειῶν ἀντιστρόφου κατευθύνσεως, ἀνυψουμένη καὶ ταπεινουμένη ἐκ περιτροπῆς, νὰ συλλάβῃ ἐκ τῶν ἐνδον καὶ ὅχι πλέον ν' ἀντιλαμβάνηται ἐκ τῶν ἐξω, τὰς δύο μορφὰς τῆς πραγματικότητος, σῶμα καὶ πνεῦμα. Ἡ διπλῆ αὕτη προσπάθεια δὲν θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς θέσιν, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ ἀπόλυτον; Ἐπειδὴ, ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐγχειρήματος τούτου, θὰ παρουσιάζετο ἡ διάνοια, προβάλλουσα ἐξ ἑαυτῆς, ἀποχωριζομένη ἐν τῇ ὁλότητι τοῦ πνεύματος, ἡ διανοητικὴ γνῶσις θὰ ἐνεφανίζετο τότε οἷα εἶναι: περιορισμένη, ἀλλ' ὅχι πλέον σχετικὴ.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατεύθυνσις, τὴν ὁποίαν ὁ Καντιανισμὸς ἠδύνατο νὰ δείξῃ πρὸς ἀναζωογονηθέντα τινὰ Καρτεσιανισμόν. Ἀλλὰ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην αὐτὸς οὗτος ὁ Κάντιος δὲν τὴν ἠκολούθησε.

Δὲν ἠθέλησε νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ, διότι, παρ' ὅλον ὅτι προσδιώριζεν εἰς τὴν γνῶσιν ὕλην τινὰ ἐξω-διανοητικὴν, ἐνόμιζε τὴν ὕλην ταύτην: ἢ συνυπόστατον τῆς διανοίας, ἢ στενωτέραν τῆς διανοίας. Ὡς ἐκ τούτου, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ διανοηθῇ νὰ ἀποχωρήσῃ ἐντὸς αὐτῆς τὴν διάνοιαν, οὔτε συνεπῶς νὰ ἀπεικονίσῃ τὴν γένεσιν τῆς νοήσεως καὶ τῶν κατηγοριῶν αὐτῆς. Ἐὰν πλαίσια τῆς νοήσεως καὶ αὐτὴ αὕτη ἢ νόησις ὄφειλε νὰ γίνωσι δεκτὰ ὅπως εἶναι, ὅπως τετελεσμένα. Μεταξὺ τῆς παρουσιαζομένης εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν ὕλης καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς διανοίας δὲν ὑπάρχει καμμία συγγένεια. Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ἡ διάνοια ἐπέβαλλε τὴν μορφήν της εἰς τὴν ὕλην, οὕτως ὥστε, ὅχι μόνον ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἡ διανοητικὴ μορφή τῆς γνώσεως ὡς εἶδος τι ἀπολύτου, καὶ νὰ παραιτηθῇ τις ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν γένεσιν αὐτῆς, ἀλλ' αὕτη αὕτη ἢ ὕλη τῆς γνώσεως ταύτης ἐφάνετο ποικῶς κατατετριμμένη ὑπὸ τῆς διανοίας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλπίζῃ τις νὰ τὴν συλλάβῃ ἐν τῇ ἀρχικῇ της καθαρότητι. Δὲν ἦτο τὸ «πράγμα καθ' ἑαυτὸ» (τὸ «ὄντως ὄν»), δὲν ἦτο παρὰ ἡ διάθλασις τοῦ διαμέσου τῆς ἀτμοσφαιρας ἡμῶν.

Ἐὰν ἤδη διερωτηθῇ τις, διατί ὁ Κάντιος δὲν ἐπίστευεν ὅτι ἡ ὕλη τῆς γνώσεως ἡμῶν ὑπερβαίνει τὴν μορφήν, ἰδοὺ ποίαν ἀπάντησιν εὕρισκει. Ἡ κατασταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Καντίου κριτικὴ τῆς ἡμετέρας γνώσεως περὶ τῆς φύσεως συνίστατο εἰς τὸ ἀποχωρίζειν ὅ,τι ὀφείλει νὰ εἶναι πνεῦμα ἡμῶν καὶ ὅ,τι ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ φύσις, εἰάν οἱ ἰσχυρισμοὶ τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν ἐπιβεβαιωθῶσιν· ἀλλ' ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἰσχυρισμῶν ὁ Κάντιος δὲν ἤσκησε τὴν κριτικὴν. Θέλω νὰ εἶπω ὅτι παρεδέχθη ἄνευ συζητήσεως τὴν ἰδέαν περὶ μιᾶς ἐνιαίας ἐπιστήμης, ἱκανῆς νὰ περισφίξῃ μὲ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἕλα τὰ μέρη τοῦ δεδομένου καὶ νὰ τὰ συντάξῃ εἰς ἓν σύστημα παρουσιάζον εἰς ὅλα τὰ μέρη ἴσην στερεότητα. Δὲν ἐφρόνει, ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ καθαρῶ Λογισμοῦ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀλιγώτερον ἀντικειμενικῇ, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συμβολικῇ, ἐν ᾧ μέτρῳ ἔβαινε ἀπὸ τοῦ φυ-

οικοῦ πρὸς τὸ ζωτικόν, ἀπὸ τοῦ ζωτικοῦ πρὸς τὸ ψυχικόν. Ἡ ἐμπειρία, κατὰ τὸν Κάντιον, δὲν κινεῖται πρὸς δύο διαφόρους, ἴσως δὲ καὶ ἀντιθέτους, κατευθύνσεις: τὴν μίαν σύμφωνον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς διανοίας, καὶ τὴν ἄλλην ἐναντίαν. Κατ' αὐτόν, δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία ἐμπειρία καὶ ἡ διάνοια καλύπτει πᾶσαν τὴν ἔκτασιν. Τοῦτο ἐκφράζει ὁ Κάντιος, λέγων ὅτι ὅλα αἱ ἐνόρασεις ἡμῶν εἶναι αἰσθηταί, ἢ, ἐν ἄλλοις λόγοις, ὑπο—διανοητικά. Καὶ τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτεθῆ, πράγματι, ἐὰν ἡ ἐπιστήμη ἡμῶν παρουσίαζε καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ μέρη ἴσην ἀντικειμενικότητα. Ἀλλ' ὑποθέσωμεν, ἀντιθέτως, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀλιγώτερον ἀντικειμενική, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συμβολική, ἐν ᾧ μέτρῳ βαίνει ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ πρὸς τὸ ψυχικόν, διερχομένη διὰ τοῦ ζωτικοῦ. Τότε, ἐπειδὴ πρέπει ν' ἀντιλαμβάνομεθα πράγματι, κατὰ τινὰ τρόπον, διὰ νὰ κατορθώσωμεν νὰ τὸ συμβολίζωμεν, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐνόρασις τις τοῦ ψυχικοῦ, καὶ γενικώτερον τοῦ ζωτικοῦ, τὴν ὁποίαν μεταθέτει μὲν καὶ μεταφράζει ἀναμφιδόλως ἡ διάνοια, ἀλλ' ἣτις ὑπερβάλλει οὐχ ἥττον τὴν διάνοιαν. Ἐὰν ἡ ἐνόρασις αὕτη ὑφίσταται, τότε εἶναι δυνατὴ κατάληψις τις τοῦ πνεύματος ὑφ' ἑαυτοῦ, καὶ ὄχι πλέον μόνον ἐξωτερικὴ τις καὶ φαινομενώδης γνῶσις. Πολὺ περισσότερον: ἐὰν ἔχωμεν ἐνόρασιν τινὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους, θέλω νὰ εἶπω ὑπερ—διανοητικὴν, ἢ αἰσθητὴ ἐνόρασις εὐρίσκεται ἐν συνεχείᾳ μετ' αὐτῆς διὰ τινων ἐνδιαμέσων, ὅπως τὸ ὑπερῦθρον μὲ τὸ ὑπερκυανοῦν. Ἡ αἰσθητὴ λοιπὸν ἐνόρασις θὰ ὑψωθῆ αὕτη αὕτη. Δὲν θὰ συλλάβῃ πλέον ἀπλῶς τὸ φάντασμα ἀκαταλήπτου τινὸς πράγματος καθ' ἑαυτό. Θὰ μᾶς εἰσῆγεν ἐπίσης αὕτη (ἄρκει νὰ ἐπενεχθῶσιν ἀπαραίτητοί τινες μετριάσμοι) εἰς τὸ ἀπόλυτον. Ἐφόσον ἔβλεπον ἐν αὐτῇ τὴν μοναδικὴν ὕλην τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν, ἀντενακλάτο ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἐπιστήμης σχετικότης τις, ἐκπλήττουσα μίαν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τοῦ πνεύματος: καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀντίληψις τῶν σωμάτων, ἣτις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης τῶν σωμάτων, παρουσιάζετο αὕτη αὕτη ὡς σχετικὴ. Σχετικὴ ὅθεν ὁμοιάζεν οὕσα ἡ αἰσθητὴ ἐνόρασις. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει πλέον τὸ ἴδιον, ἐὰν τις κάμη διακρίσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν καὶ ἴδῃ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ γνῶσει τοῦ πνεύματος (ὡς καὶ τοῦ ζωτικοῦ, συνεπῶς) τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τεχνητὴν ἐπέκτασιν τρόπου τινὸς γινώ-

σκεῖν, ὅστις, ἐφαρμοζόμενος εἰς τὰ πράγματα, δὲν εἶναι καθόλου συμβολικός. Προχωρήσωμεν μακρότερον: ἐὰν ὑπάρχωσιν οὕτω δύο ἐνοράσεις διαφόρου εἴδους (τῆς δευτέρας ἐπιτυγχανομένης, ἄλλως τε, δι' ἀναστροφῆς τῆς διευθύνσεως τῆς πρώτης) καὶ ἐὰν πλησίον τῆς δευτέρας φέρεται φυσικῶς ἢ διάνοια, δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορά μεταξὺ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐνοράσεως ταύτης. Οἱ φράγμοι καταπίπτουσι μεταξὺ τῆς ὕλης τῆς αἰσθητῆς γνώσεως καὶ τῆς μορφῆς τῆς, ὡς ἐπίσης καὶ μεταξὺ τῶν «καθαρῶν μορφῶν» τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς νοήσεως. Βλέπει τις τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν τῆς διανοητικῆς γνώσεως (περιοριζομένης εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀντικείμενον) νὰ παραγῶσιν ἢ μίαν τὴν ἄλλην, δι' ἀμοιβαίας προσαρμογῆς, τῆς διανοίας ρυθμιζομένης ἐπὶ τῆς σωματότητος καὶ τῆς σωματότητος ἐπὶ τῆς διανοίας.

Ἀλλὰ τὴν δυαδικότητα ταύτην ἐνοράσεως ὁ Κάντιος δὲν ἤθελεν, οὐδ' ἠδύνατο, νὰ παραδεχθῆ. Διὰ νὰ τὴν παραδεχθῆ, θὰ ἔπρεπε νὰ βλέπη ἐν τῇ διάρκειᾳ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὕψος τῆς πραγματικότητος καὶ συνεπῶς νὰ ποιῆται διάκρισιν μεταξὺ τῆς ὑποστατικῆς διάρκειας τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ διεσκορπισμένου εἰς διάστημα χρόνου. Θὰ ἔπρεπε νὰ βλέπη, ἐν αὐτῇ τούτῳ τῇ διαστήματι καὶ ἐν τῇ γεωμετρίᾳ, ἣτις τοῦ εἶναι ἔμφυτος, ἰδεατὸν τι τέρμα, πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται τὰ ὕλικὰ πράγματα, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ὁποίου δὲν ἔχουσιν ἀναπτυχθῆ. Οὐδὲν τούτου ἐναντιώτερον τοῦ γράμματος, ἴσως δὲ καὶ τοῦ πνεύματος, τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λογισμοῦ. Ἀναμφιδόλως, ἡ γνῶσις μᾶς παρουσιάζεται ἐνταῦθα ὡς κατάλογός τις πάντοτε ἀνοικτός, ὡς πρόωσις γεγονότων ἐπ' ἀπειρον συνεχιζομένη. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Κάντιον, τὰ γεγονότα ταῦτα διασκορπίζονται βραχυδρόν καὶ κατ' ὀλίγον ἐπὶ σχεδίου τινός· εἶναι ἐξώτερα ἀλλήλων καὶ ἐξώτερα τοῦ πνεύματος. Περὶ γνώσεώς τινος ἐκ τῶν ἐνδον, ἣτις θὰ συνελάμβανε τὰ γεγονότα ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἀναδλύσει των, ἀντὶ νὰ τὰ λαμβάνῃ ἅπασι ἀναδλύσαντα, ἣτις θὰ ἐκυμάνετο οὕτως ὑποκάτω τοῦ διαστήματος καὶ τοῦ ἐκτατικευμένου χρόνου, οὐδόλως γίνεται λόγος. Καὶ ἐν τούτοις ὑπὸ τὸ σχέδιον τοῦτο μᾶς τοποθετεῖ ἡ συνείδησις ἡμῶν· ἐκεῖ εἶναι ἡ πραγματικὴ διάρκεια.

Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ὁ Κάντιος προσεγγίζει

ἀρκετὰ τοὺς προκατόχους του. Μεταξὺ τοῦ ἀχρόνου καὶ τοῦ διεσχορπισμένου εἰς διακρίτους στιγμὰς χρόνου, δὲν παραδέχεται διάστημα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἐνόρασις μεταφέρουσα ἡμᾶς ἐν τῷ ἀχρόνῳ, πᾶσα ἐνόρασις εὐρίσκεται οὕτως οὔσα αἰσθητή, ἐξ ὀρισμοῦ. Ἄλλὰ μεταξὺ τῆς φυσικῆς ὑποστάσεως, ἣτις εἶναι διεσχορπισμένη ἐν τῷ διαστήματι, καὶ ἀχρόνου τινὸς ὑποστάσεως, ἣτις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι παρ' ἐννοιακῆς τῆς καὶ λογικῆς ὑπόστασις, ὡς ἐκείνη περὶ ἧς ὠμίλει ὁ μεταφυσικὸς δογματισμὸς, δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν συνείδησιν καὶ διὰ τὴν ζωὴν; Ναί, ἀναμφισβητήτως. Τὸ ἀντιλαμβάνεται τις, ἐὰν τοποθετηθῇ ἐν τῇ διαρκείᾳ, διὰ νὰ μεταβῇ ἐκεῖθεν εἰς τὰς στιγμὰς, ἀντὶ ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τῶν στιγμῶν διὰ νὰ τὰς ἐνώσῃ εἰς διάρκειαν.

Ἐν τούτοις, πρὸς ἀχρόνον τινα ἐνόρασιν προσηνατολίσθησαν οἱ ὄψιμοι διάδοχοι τοῦ Καντίου, ὅπως ἀποφύγῃσι τὸν Καντιανὸν σχετικισμόν. Βεβαίως, αἱ ἰδέαι τοῦ γίνεσθαι, τῆς προόδου, τῆς ἐξελίξεως φλίνονται καταλαμβάνουσαι εὐρείαν θέσιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ των. Ἄλλ' ἡ διάρκεια παίζει ἐκεῖ πραγματικῶς κανένα ρόλον; Ἡ πραγματικὴ διάρκεια εἶναι ἐκείνη ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκάστη μορφή ἐκπηγάζει ἐκ μορφῶν προγενεστέρων, προσθέτουσα καὶ αὐτὴ κάτι, καὶ ἐξηγεῖται δι' αὐτῶν, ἐν τῷ μέτρῳ καθ' ὃ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ. Ἄλλὰ παράγειν τὴν μορφήν ταύτην εὐθέως ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ὄντος, ὅπερ ὑποτίθεται ἐκφαίνουσα, τοῦτ' ἐστὶν ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν Σπινόζισμόν, τοῦτ' ἐστὶν ἀρνεῖσθαι, ὡς ὁ Δεϊδνίτιος καὶ ὁ Σπινόζας, πᾶσαν ἀποτελεσματικὴν δρᾶσιν εἰς τὴν διάρκειαν. Ἡ μετακαντιανὴ φιλοσοφία, ὅσον αὐστηρὰ καὶ ἂν ἦτο διὰ τὰς μηχανιστικὰς θεωρίας, παραδέχεται ἐκ τοῦ μηχανισμοῦ τὴν ἰδέαν μιᾶς ἐνιαίας ἐπιστήμης, τῆς αὐτῆς διὰ πᾶν εἶδος πραγματικότητος. Εἶναι παραπλησία τῆς θεωρίας ταύτης, περισσότερον ἀφ' ὅσον φαντάζεται· διότι, ἐὰν ἐν τῇ θεωρήσει τῆς ὕλης, τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως, ἀντικαθιστᾶ αὕτη τοὺς ἀλλεπαλλήλους βαθμοὺς πολυπλοκῆς, τοὺς ὑποτιθεμένους ὑπὸ τοῦ μηχανισμοῦ, διὰ τῶν βαθμῶν πραγματώσεως μιᾶς Ἰδέας, ἢ διὰ τῶν βαθμῶν ἀντικειμενικεύσεως μιᾶς Βουλήσεως, ὁμιλεῖ ὅμως εἰσέτι περὶ βαθμῶν καὶ οἱ βαθμοὶ οὗτοι εἶναι αἱ βαθμίδες μιᾶς κλίμακος, τὴν ὁποίαν τὸ ὄν διατρέχει ἐν μιᾷ καὶ μοναδικῇ κατευθύσει. Ἐν ὀλίγοις, διακρίνει ἐν τῇ φύσει τὰς αὐτὰς συναρθεώσεις, ἃς διέκρινε καὶ ὁ μηχανισμὸς· διατηρεῖ ὁλόκληρον τὸ

σχέδιον τοῦ μηχανισμοῦ· μόνον ὅτι θέτει ἐν αὐτῷ ἄλλα χρώματα. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον ἀκριβῶς αὐτό, ἢ τουλάχιστον τὸ ἥμισυ αὐτοῦ, πρέπει νὰ διορθωθῇ.

Πρὸς τοῦτο, θὰ ἐχρειάζετο, εἶναι ἀληθές, νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν αἱ μέθοδοι σχηματισμοῦ, ἅς ἠκολούθησαν οἱ διάδοχοι τοῦ Καντίου. Θὰ ἐχρειάζετο νὰ ἐπικαλεσθῇ τις τὴν ἐμπειρίαν — ἐμπειρίαν καθαρὰν, θέλω νὰ εἶπω ἀπηλλαγμένην, ἐκεῖ ὅπου χρειάζεται, τῶν πλαισίων, τὰ ὅποια συνέστησεν ἡ διάνοια ἡμῶν βαθμηδὸν καὶ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν προόδων τῆς ἡμετέρας δράσεως ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Ἐμπειρία τοιοῦτου εἶδους δὲν εἶναι ἐμπειρία ἄχρονος. Ζητεῖ μόνον πέραν τοῦ ἐκτακτικευμένου χρόνου, ὅπου νομίζομεν ὅτι ἀντιλαμβάνομεθα συνεχεῖς ἀναδιευθετήσεις μεταξὺ τῶν μερῶν, τὴν συγκεκριμένην διάρκειαν, ἐν ἣ ἐπιτελεῖται ἀδιαλείπτως ριζικὸς μετασχηματισμὸς τοῦ ὅλου. Ἀκολουθεῖ τὸ πραγματικὸν εἰς ὅλας τὰς ἀνακαμπὰς καὶ τοὺς ἐλιγμούς. Δὲν μᾶς ὁδηγεῖ, ὡς ἡ οἰκοδομικὴ μέθοδος, εἰς γενικότητα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑψηλοτέρως, ὑπερκείμενα πατώματα μεγαλειώδους τινὸς οἰκοδομήματος. Τουλάχιστον δὲν παραλείπει τὰς ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει, καὶ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἐξηγηθῶσιν. Ἀξιοῖ νὰ διαφωτίζη καὶ τὰ ἐπὶ μέρους τοῦ πραγματικοῦ, καὶ ὄχι πλὴν τὸ σύνολον μόνον.

Ὅτι ἡ σκέψις τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος ἀπήτησε φιλοσοφίαν αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἀπηλλαγμένην τοῦ αὐθαιρέτου, ἱκανὴν νὰ κατέρχηται εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἰδιαιτέρων συμβάντων, τοῦτο δὲν εἶναι ἀμφίβολον. Ἀναμνησθῆτω ἐπίσης, ἡσθάνθη αὕτη ὅτι ἡ φιλοσοφία αὕτη ὄφειλε νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐν ἐκείνῳ τὸ ὅποιον καλοῦμεν συγκεκριμένην διάρκειαν. Ἡ ἐμφάνισις τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, ἡ πρόοδος τῆς ψυχολογίας, ἡ αὔξουσα σπουδαιότης τῆς ἐμβρυολογίας μεταξὺ τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν, πάντα ταῦτα ὄφειλον νὰ διεγείρῃσι τὴν ἰδέαν πραγματικότητός τινος, ἣτις διαρκεῖ ἐσωτέρως, ἣτις εἶναι αὕτη αὕτη ἡ διάρκεια. Ὅταν δὲ εἰς διανοητῆς προέβλεπεν ἐξαγγέλλων μίαν ἐξελικτικὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ πρόοδος τῆς ὕλης πρὸς τὴν ἀντιληπτότητα ἐνεργήσθη ταυτοχρόνως μὲ τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν λογικότητα, καθ' ἣν ἡ πολυπλοκὴ τῶν ἀναλογιῶν μεταξὺ τοῦ ἐσωτε-